

DOI: 10.7311/tid.11.2018.08

Waldemar Czachur (Warszawa)/Philipp Dreesen (Winterthur)

Porównawcza lingwistyka dyskursu. Założenia, zasady, problemy

Niniejszy artykuł przedstawia refleksje nad teoretycznymi i metodycznymi założeniami porównawczej lingwistyki dyskursu. Najpierw zadajemy kluczowe pytania: „z jakich powodów porównujemy dyskursy?” i „czym jest porównywanie?”, aby ustalić cele i ograniczenia analiz porównawczych. Następnie omawiamy istniejące podejścia do analizy porównawczej dyskursu w ramach obecnych badań i wskazujemy przesłanki i metody, a także potencjał poznawczy, problemy i dezyderaty porównawczej lingwistyki dyskursu.

Słowa kluczowe: kontrastywna lingwistyka dyskursu, kontrastowa analiza dyskursu, porównywanie, tertium comparationis

Comparative discourse linguistics. Assumptions, principles, problems

This article outlines theoretical and methodical principles of linguistic comparative discourse analysis from a reflective viewpoint. First, we raise key questions such as 'what are the reasons for comparing discourses?' and 'what exactly comparing means?' in order to find the objectives and limits for these kinds of comparative analyses. After that, we discuss existing comparative discourse analysis approaches within linguistics and point out premises and methods as well as knowledge potentials, problems and desiderata.

Key words: Comparative discourse linguistics, contrastive discourse analysis, comparison, tertium comparationis

Vergleichende Diskurslinguistik. Annahmen, Prinzipien, Probleme

Dieser Artikel beschreibt theoretische und methodische Grundlagen der linguistisch vergleichenden Diskursanalyse aus reflektierender Sicht. Zuerst werfen wir Schlüsselfragen auf wie ‚Aus welchen Gründen vergleichen wir Diskurse?’ und ‚Was genau bedeutet vergleichen?’, um den Zweck und die Grenzen von vergleichenden Analysen zu bestimmen. Anschließend diskutieren wir bestehende Ansätze der vergleichenden Diskursanalyse in der Linguistik und zeigen Prämissen und Methoden sowie Erkenntnispotenziale, Probleme und Desiderata auf.

Schlüsselwörter: vergleichende Diskurslinguistik, kontrastive Diskursanalyse, Vergleich, tertium comparationis

1. Wprowadzenie

Porównawczą lingwistykę dyskursu postrzegamy jako subdyscyplinę lingwistyki, zajmującą się teorią, metodami i zastosowaniem porównawczych analiz sposobu używania języka w dyskursach¹. Badania porównawcze mogą być prowadzone interlingwalnie i intralingwalnie. W niniejszej pracy chcemy zwrócić szczególną uwagę na trzy kwestie, które były pomijane w dotychczasowych badaniach porównawczych. Porównywanie postrzegamy jako praktykę w badaniach lingwistycznych (roz. 2), w badaniach dyskursologicznych zjawisko dyskursywnych warunków badań porównawczych powinno być poddane głębszej refleksji (roz. 3), przede wszystkim dlatego, że jest ono procesem tworzącym poznanie i powinno być odpowiednio metodycznie zabezpieczone. Dlatego porównawczą lingwistykę dyskursu traktujemy jako interlingwalne porównanie dyskursów (roz. 4). Porównywanie jest kompleksową praktyką każdej analizy dyskursologicznej, nie tylko prowadzonej interlingwalnie, ale również intralingwalnie, kiedy analizujemy wybrany dyskurs w określonym przedziale czasowym (np. z uwzględnieniem wielu mediów, aktorów czy elementów językowych). Wychodzimy z założenia, że przy każdej analizie dyskursu stosowana jest, nawet jeśli impicytnie, metoda porównywania jako środek poznania, co nie oznacza, że każda analiza dyskursu jest analizą interlingwalną. W kontekście dotychczasowego dorobku porównawczej lingwistyki dyskursu omówimy w ostatnim rozdziale metody badań porównawczych i wskażemy na dezyderaty i problemy pojawiające się w analizach kontrastywnych.

Celem artykułu jest wywołanie dyskusji nad problemami rodzącymi się w trakcie prowadzenia badań kontrastywnych² oraz zwrócenie uwagi na porównywanie jako proces i metodę, umożliwiające nam poznanie dyskursywnie tworzonych sensów w konkretnym dyskursywnym procesie badawczym. Ważną kwestią będzie również wskazanie możliwości poznawczych kontrastywnej analizy dyskursu oraz jej ograniczeń epistemicznych³.

¹ Niniejszy artykuł powstał jako pokłosie rozważań na temat kontrastywnej lingwistyki dyskursu po przygotowaniu naszej pracy pt. „Vergleichende und kontrastive Diskurslinguistik. Prämissen – Prinzipien – Probleme”.

² Na badania porównawcze używamy również określenia „kontrastywne”.

³ Zaskakujące jest to, że ani metodologiczne zasady porównywania, ani kontrastywna lingwistyka dyskursu nie są brane pod uwagę w najnowszym niemieckim słowniku i podręczniku do badań nad dyskursem, jak *DiskursNetz: Wörterbuch der interdisziplinären Diskursforschung* (Wrana et al. 2014) czy *Diskursforschung. Ein interdisziplinäres Handbuch* (Angermüller et al. 2014). Leksemy związane z porównywaniem i kontrastywnością w nich nie występują.

2. Porównywanie a językoznawstwo

W „procesie reorganizacji współczesnej nauki porównaniom jako teoretyczno-metodycznej operacji przypada rola kluczowa” (Schriewer 2003: 10; również: Luhmann 1999: 39). W duchu XIX-wiecznych zmian paradygmatu w nauce powstały nowe dyscypliny, określane jako empiryczne, w tym językoznawstwo historyczno-porównawcze (por. Foucault 2006: 273–277). Stosując metodę zestawiania, porównywania i klasyfikowania pojedynczych wyrazów i tekstów z różnych języków, starano się uporządkować i usystematyzować rzeczywistość na podstawie istniejących podobieństw i różnic. Metoda porównywania osiągnęła swój punkt kulminacyjny, stymulując tym samym m. in. „naukową ścisłość badań opartą na systematycznym porównywaniu ze sobą poszczególnych elementów” (por. Heinz 1978: 127). Dlatego słuszna jest teza, że językoznawstwo europejskie powstało przede wszystkim jako nauka porównawcza (por. Aurox et al. 2001: rozdziały XXV–XXVI)⁴.

Porównywanie należy zatem we wszystkich szkołach i subdyscyplinach językoznawstwa do stałego arsenału metod, jednak nie zawsze jest ono odpowiednio problematyzowane. Po przewyciężeniu nurtu filologiczno-romantycznego w językoznawstwie metody porównawcze odegrały istotną rolę w okresie dominacji strukturalizmu w drugiej połowie XX wieku, przede wszystkim dla celów glottodydaktycznych. Porównanie przynajmniej dwóch języków na płaszczyźnie morfologicznej, składniowej i częściowo semantycznej miało ukazać struktury języka ojczystego na tle języka obcego, porównywanego, aby wydobyć różnice i podobieństwa i w ten sposób ułatwić naukę języka obcego. Na fali tego optymizmu porównywano ze sobą dane językowe intra- i interlingualnie za pomocą metody unilateralnej/unidirekcyjnej lub bilateralnej/bidirekcyjnej. Okazało się jednak, że porównanie systemów gramatycznych jest może i ważne dla procesu dydaktycznego, jednak nauka języka obcego oraz umiejętność tłumaczenia polega nie tyle na gramatycznie poprawnym, ile na stosownym do sytuacji użyciu języka. To przyczyniło się pod koniec lat 80. do kryzysu lingwistyki kontrastywnej, ponieważ jej dydaktyczne i translatorskie cele i oczekiwania nie mogły być już zaspokojone (por. Grucza 1986; Krzeszowski 1990; Morciniec 1996; Koliopoulou/Leuschner 2014).

Sukcesywny rozwój pragmalingwistyki oraz dynamika kontaktów międzykulturowych postawiły na nowo lingwistów przed koniecznością refleksji nad metodą porównawczą w swoich badaniach. Teraz jednak nie struktura, a użycie

⁴ Również w badaniach socjologicznych Émile Durkheim twierdził, że „jedyną odpowiednią dla socjologii metodą jest metoda porównawcza” w celu poszukiwania związków przyczynowo-skutkowych między zjawiskami społecznymi (Durkheim: *Zasady* 2000: 165).

języka było w centrum zainteresowania lingwistyki, a przedmiotem badań były akty i gatunki mowy, formy grzecznościowe itd. (por. m. in. Spillner 1981, 1997; Kątny 2004, Adamzik 2009, 2012; Lüger 2013; Tomiczek 1983; Wierzbicka 1997, 2006, 2008; Kątny/Olszewska/Socka 2014).

Dla lingwistyki kontrastywnej oznaczało to, że porównywanie w coraz większym stopniu stało się podstawą zrozumienia międzykulturowego, ponieważ, jak argumentowano, bez porównywania żaden mówca nie może zrozumieć perspektywy innej osoby (por. Müller 1986: 34). To miało przyczynić się do nabycia kompetencji międzykulturowych. Zmiana przedmiotu badań oraz nowe perspektywy badawcze: pragmalingwistyczne, kognitywne, konstruktywistyczne i kulturoznawcze pokazały, że porównywanie języków jest równocześnie porównywaniem kultur. Porównywanie użycia języka w kontekście jego kulturowych uwarunkowań postawiło kontrastyną lingwistykę tekstu i dyskursu, a także badania z zakresu komunikacji międzykulturowej przed nowymi wyzwaniami metodologicznymi i metodycznymi (por. Smykała 2009, Szwed 2015, Bilut-Homplewicz 2017). Dzięki analizom dyskursu i zwróceniu uwagi na warunki komunikacyjne, w których powstają wypowiedzi, możliwe stały się badania porównawcze również o charakterze kulturowym i kulturoznawczym (por. Gajda 2000, Bartmiński/Chlebda 2008, Zielińska 2016, Czachur 2017)⁵.

3. Naukowe porównywanie: *doing comparisons* w dyskursie

Porównywanie jest codzienną operacją mentalną, którą posługujemy się od dzieciństwa. Dziecko uczy się, czym jest obiekt zwany piłką, porównując go do znanych już konceptów w procesie asymilacji i akomodacji. Piaget wskazuje, że

każda asymilacja z perspektywy sensoryczno-motorycznej polega na tym, że łączymy aktualne doświadczenia z wcześniejszymi, ponieważ asymilowanie oznacza modyfikację obiektu według własnych działań, własnego punktu widzenia, a więc w funkcję „schematu”⁶. (1975: 348)

⁵ Zob. Rozmowa o kontrastywności w badaniach nad tekstem i dyskursem z prof. Anną Duszak, prof. Kirsten Adamzik, prof. Mariann Skog-Södersved, prof. Andreas Musolff oraz prof. Jerzym Bartmińskim. W: tekst i dyskurs – text und diskurs 5, 2012.

⁶ „Jede Assimilation besteht bereits vom sensomotorischen Niveau an darin, die aktuellen Gegebenheiten mit früheren Elementen zu verbinden, denn assimilieren heißt, das Objekt je nach der eigenen Handlung und dem eigenen Gesichtspunkt, also in Funktion eines ‚Schemas‘ zu modifizieren.“ Tłum.: W.Cz.

Asymilowane, czyli łączone, a także porównywane, mogą być bezpośrednio realne obiekty, reprezentowane przez znaki (asymilacja reprezentatywna). Większość asercji może być wyrażona tylko na podstawie porównań. W wyrażeniach: *on jest liberałem czy w łacinie są trzy tryby* kryje się następująca implikatura dyskursywna:

Prawie zawsze implikują one: gdzie indziej jest inaczej. Bardzo dużo wypowiedzi, zarówno w języku potocznym, jak i w dyskursie naukowym, zawiera rzeczywiście porównanie⁷. (Gauger 2000: 150)

W celu umiejscowienia porównywania w arsenale metod lingwistycznych możemy stwierdzić, że nie jest ono zjawiskiem wyjątkowym, lecz apercypcyjnym i kognitywnym filarem procesu poznania i komunikowania się opartego na znakach. Jeśli uznajemy porównywanie za praktykę naukową, musimy uznać też, że potrzebujemy wiedzy teoretycznej i metodologicznej o porównywaniu jako operacji poznawczej. To pozwoli na systematyczne przeprowadzenie procesu badawczego, tj. z wykorzystaniem stosownych metod i teorii. Kluczowe jest tutaj również założenie Kanta, dla którego zestawienie, „to jest porównywanie przedstawień między sobą w stosunku do jedności świadomości” (Kant 2005: 118) razem z refleksją i abstrakcją stanowiące logiczny akt intelektu, dzięki któremu wytworzone zostają pojęcia.

Z perspektywy dyskursologicznej dla procesu porównywania ważnych jest pięć elementów składowych: cztery niedyskursywne i jeden dyskursywny element. Po pierwsze chodzi o wybór przynajmniej dwóch elementów (*comparata*), które mają być ze sobą porównane (przedmiot lub przedmioty badań). Mają one należeć do wspólnej klasy i dać się opisać według kryterium (tzw. *tertium comparationis*, trzeci element w porównaniu), przy pomocy którego porównywanie staje się dopiero sensowne. Przykład: jabłko i gruszka mogą być tylko wtedy porównywane, kiedy założymy ich przynależność do wspólnej klasy (np. owoc, artykuł spożywczy) i porównamy je na podstawie jednego kryterium (np. forma, cena, zawartość witamin). Stwierdzamy zatem: wbrew obiegowym prawdom można porównywać jabłko z gruszką o tyle, o ile przyporządkujemy je do jednej klasy i zastosujemy przynajmniej jedno sensowne dla porównywanych przedmiotów kryterium na podstawie właściwych (przypisywanym) im cech. Naukowe porównywanie nie jest jednak sensowne wtedy, kiedy porównywane elementy należą wprawdzie do tej samej klasy (np. owoc), ale naukowiec nie znajduje żadnego sensownego *tertium comparationis* (np. kryterium: śmiertelność, żywotność itd.).

⁷ „Fast immer ist da impliziert: anderswo ist es anders. Sehr viele Aussagen also, sowohl in der Alltagssprache als auch im wissenschaftlichen Diskurs, enthalten faktisch einen Vergleich.“
Tłum.: W.Cz.

Po drugie: naukowe porównywanie nie jest sensowne, jeśli opracuje się sensowne *tertium comparationis* (np. forma), ale porównywane obiekty nie należą do tej samej klasy i nie spełniają wyżej wymienionego warunku. Jednak stwierdzić musimy, że nic nie jest nieporównywalne, ponieważ już wniosek, że x i y nie są porównywalne, zakłada skutecznie przeprowadzone porównanie. Dwa elementy pochodzące z różnych klas są ze sobą zawsze tylko dlatego porównywalne, że jako koncepty o różnych cechach są konstruowane i jako takie ze sobą ciągle porównywane. Porównanie konceptu 'Platon' z konceptem 'Bieszczady' daje nam informację o różnych klasach (np. istota żywa i miejsce), tzn. wynikiem porównania jest stwierdzenie różnych klas. Otwartą kwestią jest jednak pytanie o poszukiwanie *tertium comparationis*, w przypadku, kiedy wyżej wymienione warunki jego konstruowania nie są spełnione. Tak więc powiemy, że nie jest sensowne porównywanie rzeczy identycznych i nieporównywalnych, ponieważ „sensowne porównanie jest możliwe tylko wtedy, kiedy umieści się je pomiędzy biegunem identyczności a biegunem niewspółmierności” (Zima 2000: 16). Istotny jest zatem obszar częściowych identyczności, powstających w ten sposób, że rozważa się podobieństwa i różnice dwóch przedmiotów. Jak widzimy, na początku analizy ustala się nie tylko przedmiot, który ma być porównywany, i jego cechy, ale także klasy i przynależność przedmiotów do nich oraz *tertium comparationis*, za pomocą którego mogą być ze sobą porównywane wybrane obiekty. Ważna jest zatem świadomość, że klasy i *tertium comparationis* są konstrukcjami teoretycznymi, tworzonymi i operacjonalizowanymi w procesie badawczym w celu odpowiedzi na konkretne pytanie badawcze.

Lingwistyka kontrastywna w dotychczasowym dorobku pokazała w licznych metodycznych dyskusjach, że dla językowych badań porównawczych ani kryteria formalne, ani merytoryczne, ani pragmatyczne, ani też ekwiwalenty tłumaczeniowe nie są nieproblematyczne w procesie ustalania *tertium comparationis* (por. Fisiak 1984; Krzeszowski 1990; Czachur 2011). Dzieje się tak dlatego, że stosowane dla porównań językowych kryteria jako punkt wyjścia przedstawiają już (częściowe) wyniki badań kontrastywnych (por. Tekin 2012: 126). Z tego właśnie względu konieczna jest pogłębiona refleksja nad procesem porównywania, jego specyfiką i kryteriami analizy.

Porównywanie jest nie tylko operacją teoretyczno-metodyczną, lecz także działaniem społecznym w sensie *doing comparisons* (por. Epple/Erhart 2015: 19; Epple 2015). Dlatego wychodzimy z założenia, że

nie porównanie, lecz porównywanie, *doing comparisons*, musi znaleźć się w centrum uwagi, jeśli sobie uświadomimy, że my nasz świat nie tylko obserwujemy i rejestrujemy, ale także zmieniamy. Porównywanie nie jest ani całkiem kontrolowanym i poddawany refleksji aktem suwerennych podmiotów, ani ugruntowanym czy

tajemniczym działaniem systemów języka lub reprezentacji, lecz cielesną i materialnie usytuowaną praktyką⁸. (Grave 2015: 147)

Konsekwencją założenia, że porównywanie jest praktyką, jest uznanie, że niesie ono ze sobą efekty władzy. Manifestują się one przede wszystkim w takich działaniach jak zestawianie za sobą porównywanych przedmiotów i ich hierarchizowanie. W językoznawstwie historyczno-porównawczym nierzadko były przez badaczy wykorzystywane instrumentalnie w celu budowania swojej pozycji. Porównywanie może służyć w takich przypadkach jako dowód na rzecz wyższości cywilizacyjnej lub uznania elementów nieznanymi za „egzotyczne”. Z perspektywy dyskursywnej dopuszczalne jest zatem stwierdzenie, że „za pomocą porównań można zakwestionować dotychczasowy porządek rzeczy” (Epple 2015: 166). Pojawiają się pytania o konkretną praktykę badawczą, tj. o to, jakie dyskursywne czynniki sprawiają, że badacz ingeruje w świat w określony sposób przy pomocy badań porównawczych. Porównawcza lingwistyka dyskursu powinna zachęcać do refleksji nad tymi skutkami ubocznymi badań porównawczych, w szczególności nad efektami władzy i własnym stanowiskiem w procesie badawczym.

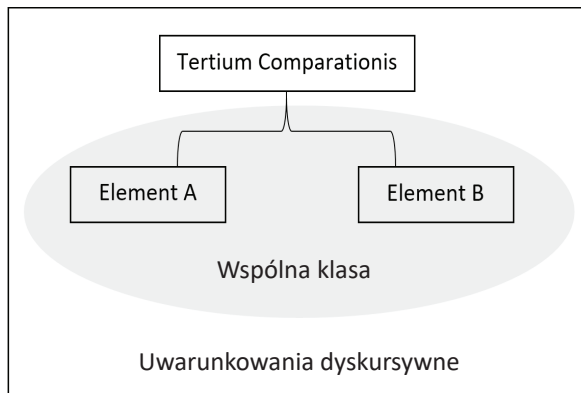
Kiedy mówimy powyżej o *procesie badawczym* i *porównaniach*, nie mamy na myśli wyidealizowanej metody badawczej, a bardziej konkretną sytuację badawczą, w której znajduje się analityk dyskursu. Jako naukowcy aktywujemy swoje umiejętności językowe, doświadczenia i poglądy, korzystając przy tym z różnych możliwości technicznych, finansowych i czasowych, aby odpowiedzieć na formułowane, często we wstępnej fazie jeszcze niejasne, pytanie badawcze. Wszystkie wyżej wymienione czynniki mają bezpośredni wpływ na sposób prowadzenia badań porównawczych. Dlatego tak ważną jest w tym kontekście zasada refleksji nad warunkami prowadzenia badań (por. Piekot 2016). Robimy to w przekonaniu, że

wszystkie możliwe i dające się sformułować wymogi wobec przekonującego procesu porównawczego w naukach [...] spełzną na niczym, jeśli nie zwróci się uwagi na fakt, że kulturowe i społeczne działanie naukowe jest także takim działaniem, w którym zachodzą procesy przekazywania sensu, deformacji obiektów poprzez definiującą siłę pojęć i metod oraz tworzenie asymetrii – nawet i przede wszystkim wtedy, gdy samo to działanie jest definiowane w oparciu o te procesy.⁹ (Matthes 2003: 329)

⁸ „nicht der Vergleich, sondern das Vergleichen, das *doing comparisons*, [...] im Zentrum stehen [muss], wenn verstanden werden soll, wie wir unsere Welt nicht allein beobachten und erschließen, sondern auch verändern. Das Vergleichen tritt dabei weder als gänzlich kontrollierter und reflektierter Akt souveräner Subjekte noch als untergründige oder abgründige Arbeit von Systemen der Sprache oder der Repräsentation hervor, sondern als leiblich-körperlich und material situierte Praxis.“ Tłum.: W.Cz.

⁹ „alle denkbaren und formulierbaren Anforderungen an ein aussagekräftiges vergleichendes Vorgehen in den Wissenschaften [...] ins Leere gehen [werden], wenn nicht vorab reflexive

Kierując się tym poglądem trzeba założyć, że do znanych czterech elementów w procesie porównywania musimy dodać element piąty, o którym była mowa powyżej (por. Rys. 1).

Rys. 1. Elementy praktyki porównawczej

Dyskursywny charakter warunków, w jakich powstają i są prowadzone badania porównawcze (por. Epple 2015: 163; Zima 2000: 19–20), uwidacznia się na wielu płaszczyznach. Są one jednak szczególnie ważne w procesie tworzenia *tertium comparationis*, ponieważ proces ten uzależniony jest od wstępnej klasyfikacji, która tworzy spójne ramy dla określenia kategorii, które mają być uwzględnione w porównaniu, będąc jednocześnie przedmiotem tych badań porównawczych (por. Matthes 2003: 328). Matthes zwraca też uwagę na fakt, że działania klasyfikujące w fazie zestawiania ze sobą elementów porównywanych są wtedy problematyczne, kiedy chodzi o kategorie uwarunkowane kulturowo, ponieważ

jako takie określone są przez język, definitywnie lub dyskursywnie, zanim staną się przedmiotem zainteresowania naukowca – a których określenie dla celów badawczych powoduje odebranie im właśnie tego, czy zastąpienie tego, co w nich kulturowe, przez przypisanie cech, które pojawią się również pod tym samym pojęciem.¹⁰ (ibid.)

Aufmerksamkeit dafür geschaffen ist, dass auch kultur- und sozialwissenschaftliches Handeln ein Handeln ist, in dem sich Prozesse der Sinnübertragung, der Verformung der Gegenstände durch die Bestimmungsmacht von Begriffen und Methoden, und der Stiftung von Asymmetrien vollziehen – auch und gerade dann, wenn sich solches Handeln selber aus solchen Prozessen herausdefiniert.“
Tłum.: W.Cz.

¹⁰ „die es an sich haben, sich selber sprachlich, definatorisch wie diskursiv, zu bestimmen, bevor sie ins Aufmerksamkeitsfeld des Wissenschaftlers eintreten – und deren Bestimmung zum Zwecke ihrer wissenschaftlichen Bearbeitung danach strebt, ihnen gerade dies zu nehmen, das

Konkretnie oznacza to, że dla celów projektu badawczego (np. porównanie komentarzy na temat Donalda Trumpa w prasie hiszpańskiej, polskiej i niemieckiej) opracować należy zakrojone na szerszą skalę adekwatne kryteria z uwzględnieniem specyfiki trzech języków i kultur. Chodzi więc również o wypracowanie stosownych teorii języka, dyskursu i kultury i ich wzajemnych relacji, które umożliwią metajęzykową porównywalność. Badacz musi spróbować znaleźć się w sytuacji, która zapewni mu dostęp do tych trzech dyskursów w wymiarze językowym i kulturowym. Porównanie dyskursów jest porównaniem społecznie podzielanych formacji wiedzy, zbiorowych konceptualizacji, które powstają językowo poprzez dyskursy i w dyskursach. Z tego powodu porównawcze analizy dyskursów traktować można jako zadanie dla lingwistyki kulturowej i etnolingwistyki (por. Anusiewicz 1994, Bartmiński/Chlebda 2008, Czachur 2017). Jednocześnie dyskursywne nakazy własnej dyscypliny, wynikające z tradycji np. filologii germańskiej, romańskiej, polonistyki itd., nie pozostają bez wpływu na kierunek i kształt prowadzonych badań (por. Fleck 1986, Andersen i in. 2018). Wszystkie te czynniki warunkują wybór pytania badawczego, stosownych metod badawczych, a także sposobu interpretacji wyników badań.

Mówiąc o kontrastywnej lingwistyce dyskursu, mamy na myśli społeczno-kulturową i naukowo usytuowaną praktykę w ramach badań porównawczych, warunkującą wyłanianie się takiego a nie innego przedmiotu badań czy szeroko pojętego interesu poznawczego, a także kształtowanie się ich wzajemnych relacji. Sposób, w jaki można to osiągnąć, zostanie wyjaśniony w kolejnych dwóch rozdziałach z wykorzystaniem istniejących w aktualnych badaniach podejść, przede wszystkim z zakresu germanistycznej kontrastywnej analizy dyskursu.

4. Lingwistyka dyskursu w świetle badań kontrastywnych

Lingwistyka dyskursu jest młodą, choć już uznaną, subdyscypliną lingwistyki. Jej rodowód jest różnorodny, a znaczący wpływ na jej rozwój miała semantyka, lingwistyka tekstu i genealogia lingwistyczna (por. Witosz 2009, Czachur/Miller 2012, Bilut-Homplewicz 2013, Kaczmarek 2016, Pędzisz 2017). Istotne znaczenie dla ukonstytuowania się lingwistyki dyskursu miały teoretyczne i metodologiczne rozważania Michaela Foucaulta (por. 1977, 2002). Wychodzimy z założenia, że dyskurs to

„Kulturelle“ an ihnen durch eine Sachbestimmung zu ersetzen, die dann zudem unter dem gleichen Terminus erscheinen.” Tłum.: W.Cz.

specyficzny porządek wypowiedzi [...], przy czym te wypowiedzi podtrzymują ten porządek [...]. Dyskursy strukturyzują społeczeństwa jako porządek wiedzy i praktykę władzy, (re)produkując ogólnie warunki wypowiedzi, a szczególnie przedmioty i podmioty, będące dla nich wskazówką do działania¹¹. (Dreesen 2015a: 57)

Lingwistykę dyskursu rozumiemy za Reisiglem i Warnke (2013) jako „tekstową, korpusową i epistemologiczną formę analizy wypowiedzi z uwzględnieniem transtekstualnych zjawisk językowych, jako lingwistyczną analizę działań komunikacyjnych wychodzących poza granice tekstów, rozmów i wzorców działań” (Reisigl/Warnke 2013: 7). Celem analiz dyskursologicznych jest ukazanie społecznie istotnych formacji wiedzy poprzez analizę językowych i multimodalnych struktur zewnętrznych, negocjowanych w dyskursach w drodze sporów. Z tego powodu w pracach dyskursologicznych stosowane są zestawy metod integracyjnych, które okazują się obiecujące w odniesieniu do konkretnego zagadnienia badawczego i umożliwiają odmienne każdorazowo podejście do badanego przedmiotu. Nawiązujemy tu do zbioru metod w wielopoziomowej lingwistycznej analizie dyskursu (DIMEAN) Spitzmüllera i Warnkego (2009) lub multimodalnego kontrastywnego modelu analizy (MUKAM) Opilowskiego (2015).

Lingwistyczna analiza dyskursu, szczególnie w jej germanistycznym wykonaniu, postrzega zbiór tekstów poświęconych jednemu zagadnieniu dyskutowanemu w mediach jako dyskurs. Oczywiście postawić należy pytanie, czy takie podejście jest również uzasadnione w badaniach porównawczych. Wychodzimy z założenia, że dyskurs jest jednostką teoretyczną służącą do wyjaśniania opartych na znakach językowych procesów społecznych i jako taki nie ma statusu ontologicznego. Fakt, że dany obiekt jest przedmiotem badawczym (np. badanie dyskursu na temat ochrony środowiska we Włoszech i w Austrii) zakłada, że na podstawie pewnych wypowiedzi, które uznajemy za bardziej lub mniej ważne, wybieramy jeden dyskurs spośród innych, zatem porównujemy go z innymi dyskursami i na tej podstawie dokonujemy wyboru.

Zastosowanie metody porównawczej jest zatem konieczne w procesie redukcji kompleksowości na drodze do wypracowywania pytań badawczych i tworzenia przedmiotów badań. Ważna jest tutaj nie tylko sama praktyka badawcza, ale również założenie, że dekonstrukcja w analizie dyskursu oznacza niszczenie zaistniałego i niekwestionowanego porządku w nieograniczonej liczbie tekstów, przy jednoczesnym tworzeniu nowych porządków umożliwiających poznanie. Analiza

¹¹ „die spezifische Ordnung von Aussagen [...], wobei die Äußerungen der Aussagen diese Ordnung aufrechterhalten [...]. Diskurse strukturieren die Gesellschaften als Wissensordnung und als machtvolle Praxis, indem sie im Allgemeinen die Bedingungen für Aussagen sowie im Besonderen die Gegenstände und die Subjekte (re)produzieren und handlungsleitend sind.“ Tłum.: W.Cz.

dyskursu niszczy hierarchię każdego zbioru tekstów poprzez analizę pojedynczych rozproszonych wypowiedzi i – tworząc dla celów badawczych „dyskurs” – tworzy jednocześnie nowy porządek, na który składają się funkcja i reguły użycia tych wypowiedzi (por. Dreesen 2015b: 60–61). Wypowiedzi i dyskurs są zatem teoretycznymi kategoriami/konstrukcjami, niedającymi się w żadnym wypadku uzasadnić cechą jednostkowości, gdyż sposób istnienia ukazuje wypowiedź

nie jako rezultat jednostkowej czynności lub operacji, ale raczej jako układ możliwych dla podmiotu pozycji; nie jako całość ograniczoną, autonomiczną, zamkniętą w sobie i zdolną samodzielnie tworzyć sens, ale raczej jako element tkwiący w polu współistnienia. (Foucault 1977: 141)

W większości dotychczasowych prac z zakresu kontrastywnej lingwistyki dyskursu proponuje się w celu porównania dyskursu trzy kroki badawcze: w pierwszym etapie formułowane jest pytanie badawcze, np. jak konceptualizowany jest kryzys migracyjny UE w polskich i niemieckich mediach, w celu ukazania różnic i podobieństw pomiędzy porównywanymi dyskursami. W drugim etapie tego procesu tworzony jest korpus według przyjętych wcześniej kryteriów. Zazwyczaj porównuje się dwa korpusy, w skład których wchodzi porównywane ze sobą teksty z poszczególnych mediów z co najmniej dwóch społeczności dyskursowych. W fazie trzeciej analizie poddany jest korpus pod kątem pytania badawczego przy zastosowaniu różnych metod. Na tym etapie wyniki poddane są również interpretacji. Cele badań porównawczych skierowane są na poszukiwanie różnic i podobieństw w konceptualizacji zjawiska, do którego odnosi się *tertium comparationis*. Wyróżnić można jednak dwa odmienne podejścia: podejście transkulturowe, które weryfikuje występowanie x poprzez identyfikację podobieństw i różnic w badanych dyskursach, oraz podejście międzykulturowe, które ma na celu eksplicytne lub implicytne uwrażliwienie kulturowe poprzez identyfikację podobieństw i różnic. Drugą grupę prac cechuje założenie, że porównywanie dyskursów implikuje również porównywanie kultur, co musi skutkować stosownymi konsekwencjami metodologicznymi (por. Hauser 2012). Nie oznacza to jednak, że wszystkie te prace wyraźnie odnoszą się do kwestii relacji między językiem a kulturą, ale większość z nich próbuje wyjaśnić i zinterpretować zidentyfikowane podobieństwa i różnice na tle uwarunkowań kulturowych.

Wspólnym elementem tych prac jest analiza dyskursywnego użycia języka na poziomie leksykalnym, metaforycznym lub argumentacyjnym. Analiza tych poziomów pozwala na wyciągnięcie wniosków na temat kulturowych konceptualizacji badanych zjawisk. Metodologiczną podstawą opisu, a następnie porównania wybranych zagadnień we wspomnianych pracach jest przede wszystkim analiza strategii nominacji, metaforyzacji i argumentacji w dwóch lub trzech

korpusach językowych (por. Gür-Şeker 2012; Dąbrowska-Burkhardt 2013; Czachur 2011; Miller 2014; Drewnowska-Vargáné 2015; Schafroth 2015). Analizowane jest użycie języka w ujęciu ilościowym i/lub jakościowym w celu określenia specyficznego nastawienia społecznego do badanych kwestii (Böke et al. 2000; Schafroth 2015), mentalności (Niehr 2004; Miller 2014), kulturowego punktu widzenia (Czachur 2011), trendów komunikacyjno-kulturowych (Drewnowska-Vargáné 2015), formacji wiedzy społecznej (Dreesen 2015b), a także tzw. luk, to jest tych aspektów, które występują w jednej wspólnotie społecznej, w drugiej natomiast nie (Dreesen 2015b).

Istnieje również wiele prac stawiających sobie za cel znalezienie podobieństw i różnic, ale w swoich analizach nie posługują się wyżej wymienionymi kategoriami. W takich przypadkach metody analizy, jak np. słowa kluczowe, metafory i toposy argumentacyjne, stają się kategoriami opisu i porównania, jak czyni to Gür-Şeker (2012), Dąbrowska-Burkhardt (2013), Drewnowska-Vargáné (2015), Schroeter i Veniard (2016) czy Smailagić (2016, 2017). W ten sposób można ponownie ustalić dwa podejścia metodologiczne w pracach kontrastywnych. Podczas gdy jedna grupa prac charakteryzuje się zastosowaniem metod *top-down*, tj. kategorii nadrzędnych, jak np. formacja wiedzy społecznej u Dreesena (2015b) lub kulturowy punkt widzenia u Czachura (2011), które są odpowiednio teoretycznie uzasadnione i metodologicznie zoperacjonalizowane, to w drugiej grupie stosuje się metody *bottom-up*, porównując ze sobą użycie i funkcje metafor lub toposów argumentacyjnych w celu hermeneutycznej interpretacji zidentyfikowanych różnic i podobieństw w konceptualizacjach kulturowych, jak czyni to np. Dąbrowska-Burkhardt (2013) czy Drewnowska-Vargáné (2015).

W odniesieniu do zasad metodycznych kontrastywnej lingwistyki dyskursu Dreesen i Judkowiak (2012) oraz Dreesen (2015b) uznają, że badania kontrastywne (1) powinny być prowadzone w miarę możliwości dwustronnie, idealne są w tym kontekście sieci naukowe i prace w projektach. Udział wielojęzycznych analityków dyskursu jest konieczny w celu wypracowania stosownego pytania badawczego oraz interpretacji wyników badań. Analizę kontrastywną należy (2) przeprowadzić również na zasadzie wzajemności, porównując wewnątrzjęzykowe wyróżniki porównywanych dyskursów, interlingwalnie i interkulturowo – z tekstami drugiego dyskursu i odwrotnie. Zapobiega to sytuacji, w której jedna perspektywa dyskursu wywiera wpływ na konstruowanie *tertium comparationis*, o czym była mowa wcześniej. Nie zawsze można założyć istnienie ekwiwalentów ustalonych zjawisk dyskursywnych: Lewandowska (2008: 164) wskazuje, że różnice zaobserwowane w procesie porównywania dwóch kultur niekoniecznie mają takie samo znaczenie w systemie drugiej kultury. Proces badawczy ma charakter (3) iteracyjny, ponieważ wczesne wyniki badań generują wstępne hipotezy, które z kolei są weryfikowane w odniesieniu do materiału, wraz z wszelkimi

niezbędnymi modyfikacjami. Przy pierwszym podejściu do dyskursu (4) określano się ogólny zestaw kryteriów w formie *tertium comparationis*, aby – o czym pisaliśmy wcześniej – móc opracować kryteria w dużej mierze niezależne od poszczególnych języków i tworzonych w nich tekstów. Analiza powinna obejmować jak najwięcej poziomów i być prowadzona multimodalnie w celu klasyfikacji elementów leksykalnych, gatunków tekstu i relacji tekstowo-obrazowych (np. zdjęcia polityków niemieckich z biograficznymi informacjami tekstowymi w polskich podręcznikach lub w innych tekstach multimodalnych (por. Opiłowski 2015). Przy interpretacji wyników należy zachować znacznie większą ostrożność niż w przypadku analiz wewnątrzjęzykowych (5), aby zapobiec powielaniu się stereotypów (por. Czachur 2011: 42–46, 152; Luginbühl 2014).

Inne podejście, które zaproponował Czachur (2011, 2013), cechuje się trzy-stopniowymi krokami analitycznymi:

1. Wybór stosownej kategorii poznawczej, jak. np. kulturowy punkt widzenia (Czachur 2011), mentalność (Hermanns 1995) itd.
2. Wybór dyskursu jako korpusu badawczego, np. dyskurs o uchodźcach, o kryzysie w Europie itd.
3. Wybór stosownych kategorii analitycznych i metod według istniejących modeli analiz dyskursu, jak np. model zaproponowany przez Warnkego i Spitzmüllera (2009).

Niniejszy przegląd dotychczasowych podejść metodycznych miał na celu uświadomienie, że na podstawie nielicznych wymienionych tu modeli należy dalej rozwijać metodologie i metody optymalizujące analizy kontrastywne w myśl wyżej wymienionych zasad i postulatów.

5. Systematyzacja i problematyzacja kontrastywnej lingwistyki dyskursu

Kontrastywna lingwistyka dyskursu stawia sobie za cel analizę i porównywanie dyskursów oraz wytworzonych językowo i multimodalnie w dyskursach konceptualizacji i formacji wiedzy, pochodzących z co najmniej dwóch różnych społeczności językowych i kulturowych. Niezależnie od tego, jakie kategorie poznawcze zostały wybrane do analizy, założyć można, że w interlingwalnym porównywaniu dyskursów zestawia się formacje wiedzy dyskursywnie wytworzone w pewnych okresach w społecznościach językowo-kulturowych. W tym procesie uwidaczniają się również luki w porównywanych dyskursach, uświadamiające istnienie alternatywnych strategii nominalizacji czy argumentacji, które mogą prowadzić do zmian perspektyw w procesie poznawczym, a także tworzyć nowe struktury władzy.

Jeśli mówi się o konieczności refleksji metodycznej w kontrastywnej lingwistyce dyskursu, należy wyjaśnić, co rozumie się przez konceptualizacje kulturowe lub formacje wiedzy, kulturowe punkty widzenia, mentalność i społeczne nastawienie oraz w jakiej relacji znajdują się one względem kategorii dyskursu lub kultury. Jest to ważne, ponieważ porównywanie dyskursów może również oznaczać porównywanie kultur, a wyniki uzyskane z analizy kontrastywnej należy interpretować w kategoriach podobieństw i różnic na tle kulturowym. Język postrzegamy tutaj jako produkt wytworzony przez kulturę i proces tworzący kulturę (por. Schröter 2014: 36); dla tego procesu kluczowe znaczenie ma interakcja społeczna, w której z jednej strony wykorzystywane są powszechnie uznawane postawy i formacje wiedzy, a z drugiej strony utrwalane są praktyki, wartości i normy kulturowe. Z tego powodu mówimy za Spitzmüllerem, iż społeczne funkcjonowanie kultury przejawia się w tym, że ogranicza ona arbitralność i ewentualność, preferując pewne formy działania (por. Spitzmüller 2017: 13, zob. także Luhmann 1999). Konstruktywistyczna i semiotyczna koncepcja języka i kultury otwiera możliwość dla lingwistyki dyskursu, a zatem również dla ujęć kontrastywnych, traktowania dyskursywnie uwarunkowanych użyć języka jako praktyki, która tworzy kulturę i znaczenie, ma społeczne oddziaływanie, a ze względu na swą powtarzalność w komunikowaniu ujawnia się we wzorcach językowych (por. Gajda 1993, Tienken 2017, Czachur 2017). Dyskursy stają się tym samym przestrzenią dla procesów kulturotwórczych. Analiza i interpretacja tych procesów powinna odwoływać się do kontekstu kulturowego, który nie musi być w żadnym wypadku tożsamy z kategorią narodową (por. Hauser 2012).

W ten sposób pojmowany język i kultura oraz relacje między językiem, kulturą i dyskursem można postrzegać jedynie jako jedną z wielu możliwości. Ważne jest, aby taka refleksja pozwoliła na teoretycznie uzasadnienie powyższych kategorii, przy pomocy których staramy się interpretować wyniki analiz w kontekście kulturowym. Naszym zdaniem ów akt interpretacji jest największym potencjałem poznawczym kontrastywnej lingwistyki dyskursu, a jednocześnie jej największym wyzwaniem metodologicznym.

W tym kontekście należy pamiętać o samoobserwacji metod badawczych i efektów oddziaływania oraz o kontroli narzędzi badawczych i języka opisu (por. Piekot 2016: 23), szczególnie w przypadku, kiedy posługujemy się takimi kategoriami, które określa się jako typowe lub specyficzne dla dyskursu czy kultury, na co zwraca uwagę Spillner (1997) w odniesieniu do porównywania tekstów:

Ktokolwiek opisuje obcą kulturę, komunikuje to, co zauważył jako nieoczekiwane, typowe, tj. opisuje na tle cech własnego kraju. Wielu stereotypów i subiektywnych stwierdzeń można unikać, jeśli takie nieświadome porównanie zostanie przeprowadzone w sposób transparentny w oparciu o stosowne metody. W przypadku wszyst-

kich wypowiedzi istotnych z kulturowego punktu widzenia należy pamiętać, aby było jasne, co i w jaki sposób jest ze sobą porównywane. Stwierdzenie to dotyczy nie tylko procesu pozyskiwania informacji, ale także ich przekazywania: tylko w porównaniu można zrozumieć znaczenie analizy kulturowej, tylko wtedy można uznać je za typowe lub charakterystyczne¹². (Spillner 1997: 108)

Zatem należy skonkretyzować, co rozumie się przez różnice kulturowe i podobieństwa w kontekście wyłonionych w procesie porównywania specyficznych formacji wiedzy w dwóch społecznościach kulturowych i językowych. Powszechne rozumienie pojęć *różnica* i *podobieństwo* sugeruje z jednej strony implicytną ocenę, a z drugiej zaś interpretuje je jako trwałe, niekwestionowane cechy (por. Knapp 2003: 56). Lingwistyka dyskursu, szukająca inspiracji w semiotycznej i konstruktywistycznej koncepcji kultury, pojmuje różnice kulturowe jako kulturową obcość, a podobieństwa kulturowe jako kulturową bliskość. Kulturowa obcość wynika z braku wiedzy kulturowej i niezrozumiałości niektórych punktów widzenia, podczas gdy kulturowa bliskość zakłada wiedzę kulturową, a tym samym gotowość i umiejętność zrozumienia Innego. Interpretacje i wyjaśnienia wyłonionych w trakcie analizy różnic i podobieństw oznaczają jednocześnie ciągle narażenie na niebezpieczeństwo traktowania różnic jako „typowych dla danej kultury”, a tym samym „typowych dla danego narodu”. Ważne jest, aby w procesie interpretowania i wyjaśniania związku przyczynowo-skutkowe były zrozumiałe zarówno na płaszczyźnie hermeneutycznej, jak i metodycznej (por. Hauser 2012), zwłaszcza że interpretacje mogą na nowo tworzyć lub stabilizować utarte sądy i stereotypy, zamiast je ewentualnie relatywizować.

W tym kontekście rysują się następujące pytania i problemy, z którymi w trakcie opracowywania projektów badawczych o charakterze kontrastywnym należy się zmierzyć:

(1) zainteresowania naukowe dyskursywnymi warunkami, ich przejawami i efektami nie powstają poza samym dyskursem; naukowcy stawiający konkretne pytania badawcze i prowadzący analizy są nieuchronnie częścią dyskursu, który ma być poddany analizie (por. van Dijk 1993: 252; Steciąg 2012; Reisigl/Warnke 2013; Dreesen 2015a: 180–181). W przypadku badań porównawczych oznacza to

¹² „Wer eine fremde Kultur beschreibt, teilt mit, was ihm als unerwartet, als typisch aufgefallen ist, d. h. aber, er beschreibt auf dem Raster der Gegebenheiten seines eigenen Landes. Viele Stereotype und subjektive Aussagen lassen sich vermeiden, wenn ein solcher unbewußter Vergleich explizit und methodisch abgesichert durchgeführt wird. Für alle kulturell relevanten Aussagen ist daher zu fordern, daß genannt wird, was miteinander und wie verglichen wird bzw. verglichen worden ist. Diese Feststellung gilt nicht nur für die Informationsgewinnung, sondern auch für die Informationsvermittlung: nur im Vergleich läßt sich der Stellenwert einer Kulturanalyse begreifen, nur so etwas als typisch oder charakteristisch einschätzen.“ Tlum. W.Cz.

konieczność uświadomienia sobie, w jakim stopniu można zrównoważyć własną (językowo lub dyskursywnie ukształtowaną) perspektywę jako (potencjalną) stronniczość (np. normy eurocentryczne, uwzględnienie specyfiki jednego języka lub dyskursu, skupienie się na jednym temacie itd.).

(2) W kontrastywnych badaniach dyskursologicznych nie odbyła się jeszcze szersza dyskusja na temat standardów jakości. Kontrastywna lingwistyka dyskursu jako nowy program badawczy opracowała początkowo swoje teoretyczne i metodologiczne podwaliny – w rozumieniu *grounded theory* (por. Strauss/Corbin 1990; Glaser/Strauss 2009) – przede wszystkim na podstawie analiz empirycznych. Nie można jeszcze przewidzieć, w którym kierunku pójdzie debata na temat standardów jakości. Na tym etapie wspierać należy z pewnością zasadę triangulacji metod. Służyć ona może zapewnieniu jakości badań porównawczych, zwłaszcza jeśli przyczyni się do minimalizacji nieodłącznych w tym procesie zniekształceń w interpretacji wyników. Również triangulacja badawcza powiązana z odpowiednimi kompetencjami językowymi i kulturowymi może znacząco poprawić jakość badań porównawczych (por. Denzin 1989; Flick 2011; Czachur 2011: 207; Pędzisz 2016).

(3) *Tertium comparationis* jest metodyczną odpowiedzią na pytanie, jak konstruowane jest to, czego mamy szukać w porównywanych dyskursach. *Tertium comparationis* można zatem zaprojektować na bardzo różne sposoby, np. jako koncepcję jakiegoś tematu lub przedmiotu, jako coś, co może być wypowiedziane, co ma pewien porządek, lub jako pewną funkcję, np. wykluczania czy zapamiętywania. Mimo otwartości i zdolności adaptacyjnych obecnych badań z zakresu analizy dyskursu jedno pytanie nie traci na aktualności, w jaki sposób zagwarantować, że *tertium comparationis* tworzy semiotyczno-funkcjonalny transkulturowy ekwiwalent dla porównywanych dyskursów i użyć językowych.

(4) Wykaz kluczowych dla porównawczej lingwistyki dyskursu pojęć i kategorii nie jest ciągle jeszcze wystarczająco sprecyzowany. Sprawdzić należy, w jakich warunkach porównawczą lingwistykę dyskursu określić należy jako *międzykulturową*, *transkulturową*, *transnarodową* czy *wieloperspektywiczną*. Podobnie jest w kwestii takich określeń, jak *komparatywna*, *konfrontatywna*, *kontrastywna* czy *porównawcza* lingwistyka dyskursu.

(5) Porównawcza lingwistyka dyskursu boryka się również z problemem prezentowania swoich złożonych metod (por. np. Arendt/Dreesen 2015: 434, 441). Należy przemyśleć różne możliwości odpowiedniej wizualizacji różnych procedur badawczych, typowych dla porównawczej lingwistyki dyskursu. Dotyczy to problemu przedstawienia procesu modelowania procedur badawczych, pojmowanych zarówno jako konstrukcja jak i jako praktyka badawcza, a czym pisaliśmy w pierwszej części pracy.

(6) Istotny jest również fakt, że opracowanie dużych wielojęzycznych korpusów tekstowych nie jest jeszcze tak zaawansowany, aby można było przeprowadzać porównawcze analizy dyskursu na podstawie zasady *corpus-driven*. W budowie jest dopiero np. korpus Swiss-AL z niemieckimi, francuskimi, włoskimi i angielskimi tekstami. Rzeczywisty potencjał poznawczy kontrastywnej lingwistyki dyskursu uwidoczni się dopiero w najbliższych latach, kiedy korpusy będą dostępne w odpowiedniej formie, co umożliwi wykorzystanie metod korpusowych do prac dyskursologicznych.

(7) Oprócz teoretycznych i metodologicznych problemów i pytań pojawiają się dezycydaty co do przedmiotów badań i analizowanych dyskursów tematycznych. W tym miejscu można zauważyć, że przedmiotem analiz porównawczych stają się kwestie o bardziej europejskim znaczeniu, np. zrównoważony rozwój (Glausch 2017) czy aspekty europejskie lub związane z UE, jak w przypadku Miller (2014), Dąbrowskiej-Burkhardt (2013), Gür-Şeker (2012), Czachura (2011). Ważne problemy bilateralne np. polsko-niemieckie (np. Dreesen/Judkowiak 2012; Czachur 2013, Kaczmarek 2018) rzadziej są analizowane.

(8) Porównywanie jest praktyką wymuszającą tworzenie się wzajemnych relacji, a ich określanie niesie za sobą konieczność opowiedzenia się za konkretną perspektywą i postawą (por. Piekot 2016). Specyfika analiz porównawczych polega na tym, że zestawiają one równoległe dyskursy różnych podmiotów, mediów i języków i tworzą między nimi relacje, które wcześniej nie istniały. Tym samym badania ingerują lub mogą ingerować w badane dyskursy. Dyskursy, które do tej pory funkcjonowały bez odwoływania się do podobnych dyskursów w innych językach, społeczeństwach lub mediach, mogą na skutek wyników badań porównawczych – nawet jeśli czysto hipotetycznie – ulegać zmianie, ponieważ wyniki badań stają się punktem odniesienia, umożliwiającym reagowanie odpowiednich aktorów dyskursu na zidentyfikowane podobieństwa i różnice (por. Dreesen 2013).

Literatura

- Adamzik, Kirsten (2009): Główne zagadnienia tekstologii kontrastywnej. Tłum.: Marta Smykała. W: Bilut-Homplewicz, Zofia/Czachur, Waldemar/Smykała, Marta (eds.): Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Wrocław, s. 211–258.
- Adamzik, Kirsten (2012): Kontrastive Textologie am Beispiel des Schulbuchs. W: tekst i dyskurs – text und diskurs, 5, s. 53–91.
- Andersen, Christiane et al. (2018): Erkenntnis als soziale Praxis. Ludwik Flecks Wissenschaftstheorie aus sprachwissenschaftlicher Sicht. W: Andersen, Christiane/Fix, Ulla/Schiewe, Jürgen (eds.): Denkstile in der deutschen Sprachwissenschaft. Bausteine einer Fachgeschichte aus dem Blickwinkel der Wissenschaftstheorie Ludwik Flecks. Berlin, s. 11–65.

- Arendt, Birte/Dreesen, Philipp (2015): Kontrastive Diskurslinguistik. Werkstattbericht zur Analyse von deutschen und polnischen Wikipedia-Artikeln. W: Kämper, Heidrun/Warnke, Ingo H. (eds.): *Diskurs – interdisziplinär. Zugänge, Gegenstände, Perspektiven*. Berlin/Boston, s. 427–445.
- Auroux, Sylvain/Koerner, E. F.K./Niederehe, Hans-Josef/Versteegh, Kees (eds.) (2001): *Geschichte der Sprachwissenschaften*. Berlin/New York.
- Bartmiński Jerzy/Chlebda, Wojciech (2008): Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów? W: *Etnolingwistyka* 20, s. 11–27.
- Bilut-Homplewicz, Zofia (2013): Między wieloznacznością a uprecyzjowaniem pojęcia „dyskurs”. Miejsce tekstu w germanistycznych ujęciach dyskursu. W: *Stylistyka* XXII, s. 27–46.
- Bilut-Homplewicz, Zofia (2017): Textorientierte Kontrastivität – Entwicklungen und Probleme. W: Bilut-Homplewicz, Zofia/Krauz, Maria (red.): *Text im Fokus zweier Linguistiken*. Aus der polonistischen und germanistischen Forschung. Frankfurt am Main, s. 125–143.
- Böke, Karin/Jung, Matthias/Niehr, Thomas/Wengeler, Martin (2000): Vergleichende Diskurslinguistik. Überlegungen zur Analyse internationaler und intralingualer Textkorpora. W: Niehr, Thomas/Böke, Karin (eds.): *Einwanderungsdiskurse. Vergleichende diskurslinguistische Studien*. Wiesbaden, s. 247–283.
- Bubenhof, Noah (2009): *Sprachgebrauchsmuster. Korpuslinguistik als Methode der Diskurs- und Kulturanalyse*. Berlin/New York.
- Busse, Dietrich (1987): *Historische Semantik. Analyse eines Programms*. Stuttgart.
- Czachur, Waldemar (2011): *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*. Wrocław.
- Czachur, Waldemar (2013): Kontrastive Diskurslinguistik – sprach- und kulturkritisch durch Vergleich. W: Meinhof, Ulrike/Reisigl, Martin/Warnke, Ingo H. (Hg.): *Diskurslinguistik im Spannungsfeld von Deskription und Kritik*. Berlin/New York, s. 325–350.
- Czachur, Waldemar (2015): Kontrastywność w badaniach tekstologicznych. Szanse i ograniczenia. W: Olszewska, Danuta/Przyklenk, Joanna (eds.): *Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 5: Gatunek a granice*. Katowice, s. 43–51.
- Czachur, Waldemar (2017): *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Pytania badawcze, zadania i perspektywy*. W: Czachur, Waldemar (ed.): *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia*. Warszawa, s. 7–38.
- Czachur, Waldemar/Dreesen, Philipp (2019): Vergleichende und kontrastive Diskurslinguistik. Prämissen – Prinzipien – Probleme. W: Rocco, Goranka/Schafroth, Elmar (red.): *Methoden der vergleichenden Diskurslinguistik. Germanistisch-romanistische Beiträge zur Methodenreflexion und Forschungspraxis*. Frankfurt am Main. (w druku)
- Czachur, Waldemar/Miller, Dorota (2012): Niemiecka lingwistyka dyskursu – próba bilansu i perspektywy. W: *Oblicza komunikacji* 5, s. 25–43
- Dąbrowska-Burkhardt, Jarochna (2013): *Die gesamteuropäischen Verfassungsprojekte im transnationalen Diskurs. Eine kontrastive linguistische Analyse der deutschen und polnischen Berichterstattung*. Zielona Góra.
- Denzin, Norman K. (1989): *The Research Act*. Englewood Cliffs.
- Dreesen, Philipp (2013): Wann beginnt Kritik? Bedingungen, Möglichkeiten und Ziele einer Kontrastiven Diskurslinguistik als kritisches Verfahren. W: *tekst i dyskurs – text und diskurs* 6, s. 391–411.
- Dreesen, Philipp (2015a): *Diskursgrenzen. Typen und Funktionen sprachlichen Widerstands auf den Straßen der DDR*. Berlin/Boston.
- Dreesen, Philipp (2015b): *Sprache – Wissen – Kontingenz. Die Kontrastive Diskurslinguistik in der Schulbuchforschung am Beispiel deutscher und polnischer Geschichtsschulbücher*. In: Kiesen

- dahl, Jana/Ott, Christine (eds.): *Linguistik und Schulbuchforschung. Gegenstände – Methoden – Perspektiven*. Göttingen, s. 53–83.
- Dreesen, Philipp/Judkowiak, Joanna (2012): Bierni na Wschodzie, ponoszący zbiorową winę i oczywiście obecni w Europie – krytyka niemieckich i polskich podręczników do historii w oparciu o kontrastywną lingwistykę dyskursu. W: *tekst i dyskurs-text und diskurs* 5, s. 93–126.
- Drewnowska-Vargáné, Ewa (2015): *Pressediskurse im Kontrast. Paralleltextanalysen zum Deutschen, Polnischen und Ungarischen*. Landau.
- Epple, Angelika (2015): Ein praxeologischer Zugang zur Geschichte der Globalisierung(en). In: Epple, Angelika/Erhart, Walter (eds.): *Die Welt beobachten. Praktiken des Vergleichens*. Frankfurt am Main, s. 161–199.
- Epple, Angelika/Erhart, Walter (2015): *Die Welt beobachten – Praktiken des Vergleichens*. W: Epple, Angelika/Erhart, Walter (eds.): *Die Welt beobachten. Praktiken des Vergleichens*. Frankfurt am Main, s. 7–31.
- Fisiak, Jacek (1984): *Contrastive Linguistics: Prospects and Problems*. Berlin/New York.
- Fleck, Ludwik (1986): *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu i kolektywie myślowym*. Tłum.: Maria Tuskiewicz. Lublin.
- Flick, Uwe (2011): *Projektowanie badania jakościowego*. Tłum.: Paweł Tomanek. Warszawa.
- Foucault Michel (2003): *Der Diskurs darf nicht gehalten werden für...* W: Defert, Daniel/Ewald, François (eds.): *Schriften in vier Bänden. Dits et Écrits*. Bd. III: 1976–1979.
- Foucault, Michel (1977): *Archeologia wiedzy*. Tłum.: Andrzej Siemek. Warszawa.
- Foucault, Michel (2001): *Porządek dyskursu*. Tłum.: Michał Kozłowski. Warszawa.
- Foucault, Michel (2006): *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*. Tłum.: Tadeusz Komendant. Gdańsk.
- Gajda, Stanisław (1993): Gatunkowe wzorce wypowiedzi. W: Bartmiński, Jerzy (ed.): *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*. Wrocław, s. 245–258.
- Gajda, Stanisław (2000): *Stylistyka porównawcza języków słowiańskich*. W: Gajda, Stanisław (eds.): *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Opole, s. 201–207.
- Gauger, Hans-Martin (2000): *Der Vergleich in der Sprachwissenschaft*. W: Zima, Peter V./Kacianka, Reinhard/Strutz, Johann (eds.): *Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken*. Tübingen, s. 149–172.
- Glaser, Barney G./Strauss, Anselm L. (2009): *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*. Tłum.: Marek Gorzko. Kraków.
- Grave, Johannes (2015): *Vergleichen als Praxis. Vorüberlegungen zu einer praxistheoretisch orientierten Untersuchung von Vergleichen*. W: Epple, Angelika/Erhart, Walter (eds.): *Die Welt beobachten. Praktiken des Vergleichens*. Frankfurt am Main, s. 135–159.
- Grucza, Franciszek (1986): O niemożliwości ukonstytuowania stosowanej lingwistyki kontrastywnej. W: *Przegląd Glottodydaktyczny* 7, s. 7–34.
- Gür-Şeker, Derya (2012): *Transnationale Diskurslinguistik. Theorie und Methodik am Beispiel des sicherheitspolitischen Diskurses über die EU-Verfassung in Deutschland, Großbritannien und der Türkei*. Bremen.
- Hauser, Stefan (2012): *Teksty medialne w ujęciu kontrastywno-kulturowym. Rozważania metodologiczne i przykładowa analiza*. Tłum.: Waldemar Czachur, Kinga Zielińska. W: *tekst i dyskurs-text und diskurs* 5, s. 127–154.
- Hauser, Stefan/Luginbühl, Martin (2012): *Contrastive media analysis. Approaches to linguistic and cultural aspects of mass media communication*. Amsterdam.
- Heinz, Adam (1978): *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa.

- Hermanns, Fritz (1995): Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form und Gegenstand historischer Semantik. W: Gardt, Andreas/Mattheier, Klaus/Reichmann, Oskar (eds.): Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen. Gegenstände, Methoden, Theorien. Berlin/Boston, s. 69–101.
- Kaczmarek, Dorota (2016): Tematyczno-funkcjonalne powiązania tekstów. Możliwości adaptacji dysursu dla potrzeb dydaktyki filologicznej. W: Czachur, Waldemar/Kulczyńska, Agnieszka/Kumięga, Łukasz (eds.): Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne. Kraków, s. 137–58.
- Kaczmarek, Dorota (2018): Binationale Diskursanalyse. Grundlagen und Fallstudien zum deutsch-polnischen medialen Gegendiskurs. Łódź.
- Kant, Immanuel (2005): Logika. Podręcznik do wykładów. Przełożył, opracował oraz posłowiem opatrzył Artur Banaszkiewicz. Gdańsk.
- Kątny, Andrzej (2004) Zum Forschungsstand im Bereich der deutsch-polnischen kontrastiven Linguistik, w: *Orbis Linguarum* 25, s. 199–212.
- Kątny, Andrzej/Olszewska, Danuta/Socka, Anna (2014): Kontrastivität in der Linguistik und ihre Dimensionen, w: *Studia Germanica Gedanensia* 31, s. 9–23.
- Knapp, Karlfried (2003): Kulturunterschiede. W: Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (eds.): Handbuch interkulturelle Germanistik. Stuttgart/Weimar, s. 54–60.
- Krzyszowski, Tomasz (1990): *Contrasting languages. The scope of contrastive linguistics*. Berlin/New York.
- Lewandowska, Anna (2008): Sprichwort-Gebrauch heute. Ein interkulturell-kontrastiver Vergleich von Sprichwörtern anhand polnischer und deutscher Printmedien. Frankfurt am Main.
- Lüger, Heinz-Helmut (2013): Probleme des Text(sorten)vergleichs. W: Berdychowska, Zofia/Bilut-Homplewicz, Zofia/Mikołajczyk, Beata (eds.): *Textlinguistik als Querschnittsdisziplin*. Frankfurt am Main, s. 51–66.
- Luginbühl, Martin (2014): Medienkultur und Medienlinguistik. Komparative Textsortengeschichte(n) der amerikanischen „CBS Evening News“ und der Schweizer „Tagesschau“. Frankfurt am Main.
- Luhmann, Niklas (1999): Kultur als historischer Begriff. W: Luhmann, Niklas (eds.): *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt am Main, s. 31–54.
- Luhmann, Niklas (eds.) (1999): *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der Moderne*. Frankfurt am Main.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen (2005): *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. Stuttgart/Weimar.
- Matthes, Joachim (2003): Vergleichen. W: Wierlacher, Alois/Bogner, Andrea (eds.): *Handbuch interkulturelle Germanistik*. Stuttgart/Weimar, s. 326–330.
- Matthias, Jung/Wengeler, Martin/Böke, Karin (eds.) (1997): *Die Sprache des Migrationsdiskurses. Das Reden über „Ausländer“ in Medien, Politik und Alltag*. Opladen.
- Miller, Dorota (2014): Emotionalität und Wertung im Diskurs. Eine kontrastive Analyse deutscher und polnischer Presstexte zum EU-Beitritt Polens. Frankfurt am Main.
- Möhlig, Wilhelm J. G. (2001): Die Anwendung der vergleichenden Methode auf afrikanische Sprachen. W: Koerner, E.F.K./Niederehe, Hans-Josef/Versteegh, Kees (eds.): *Geschichte der Sprachwissenschaften*. Berlin/Boston, s. 1367–1374.
- Morcinec, Norbert (1996): O wartościach poznawczych językoznawstwa kontrastywnego. W: *Orbis Linguarum*, 5 s. 241–250.
- Müller, Bernd-Dietrich (1986): Interkulturelle Verstehensstrategien - Vergleich und Empathie. In: Neuner, Gerhard (ed.): *Kulturkontraste im DaF-Unterricht*. München, s. 33–84.
- Niehr, Thomas (2004): *Der Streit um Migration in der Bundesrepublik Deutschland, der Schweiz und Österreich. Eine vergleichende diskursgeschichtliche Untersuchung*. Heidelberg.
- Niehr, Thomas (2014): *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt.

- Opilowski, Roman (2015): *Der multimodale Text aus kontrastiver Sicht. Textdesign und Sprache-Bild-Beziehung in deutschen und polnischen Presstexten*. Wrocław-Dresden.
- Pędzisz, Joanna (2017): *Profil des Online-Diskurses in Blog-Interaktionen an der Schnittstelle zwischen theoretischem Konzept und empirischem Modell*. Frankfurt am Main.
- Piaget, Jean (1975): *Nachahmung, Spiel und Traum*. Stuttgart.
- Piekot, Tomasz (2016): *Mediacje semiotyczne. Słowo i obraz na usługach ideologii*. Warszawa.
- Reisigl, Martin/Warnke, Ingo H. (2013): *Diskurslinguistik im Spannungsfeld von Deskription, Präskription und Kritik: Eine Einleitung*. W: Meinhof, Ulrike/Reisigl, Martin/Warnke, Ingo H. (eds.): *Diskurslinguistik im Spannungsfeld von Deskription und Kritik*. Berlin, s. 7–35.
- Schafroth, Elmar (2015): *Vergleichende Diskursanalyse als romanistische Forschungspraxis. Zur Rezeption des Sarrazin-Diskurses in französischen, italienischen und spanischen Printmedien*. W: Hennemann, Anja/Schlaak, Claudia (eds.): *Politische und mediale Diskurse. Fallstudien aus der Romania*. Berlin, s. 57–82.
- Schenk, Günter/Krause, Andrej (2001): (Art.) *Vergleich*. W: Ritter, Joachim/Gründer, Karlfried (eds.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 1. Basel, s. 676–680.
- Schiewer, Jürgen (2003): *Problemdimensionen sozialwissenschaftlicher Komparatistik*. W: Kaelble, Hartmut/Schiewer, Jürgen (eds.): *Vergleich und Transfer. Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main, s. 9–52.
- Schroeter, Melani/Veniard, Marie (2016): *Contrastive analysis of keywords in discourses: intégration and integration in French and German discourses about migration*. W: *International Journal of Language and Culture* 3 (1), s. 1–33.
- Schröter, Juliane (2014): *Analyse von Sprache als Analyse von Kultur. Überlegungen zur kulturanalytischen Linguistik am Beispiel des Wandels von Briefschlüssen im 19. und 20. Jahrhundert*. W: Benitt, Nora/Koch, Christopher/Müller, Katharina (eds.): *Kommunikation – Korpus – Kultur. Ansätze und Konzepte einer kulturwissenschaftlichen Linguistik*. Trier, s. 25–45.
- Smailagić, Vedad (2016): *Analiza diskursa u službi interkulturalne filologije*. W: *Radovi Filozofskog fakulteta*. Sarajevo. Knjiga XIX. Sarajevo, s. 51–70.
- Smailagić, Vedad (2017): *Diskurslinguistik im Dienste der Kulturwissenschaft. Am Beispiel der Bologna-Diskurse in Deutschland und Bosnien-Herzegowina*. W: *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik* 8, s. 91–114.
- Smykała, Marta (2009): *Kontrastywna lingwistyka tekstu w Polsce i Niemczech*. W: Bilut-Homplewicz, Zofia/Czachur, Waldemar/Smykała, Marta (eds.): *Lingwistyka tekstu w Polsce i Niemczech. Pojęcia problemy, perspektywy*. Wrocław, s. 277 - 296.
- Spillner, Bernd (1981): *Textsorten im Sprachvergleich. Ansätze zu einer Kontrastiven Textologie*. W: Kühlwein, Wolfgang/Thome, Gisela/Wilss, Wolfram (eds.): *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München, s. 239–250.
- Spillner, Bernd (1995): *Kontrastive Analyse deutscher und französischer Fachtexte*. W: Noe, Alfred/Noe, Christine (eds.): *Fachsprachenunterricht und betriebliche Praxis. Französisch in High-Tech-Betrieben*. Frankfurt am Main, s. 51–72.
- Spillner, Bernd (1997): *Methoden des interkulturellen Sprachvergleichs: Kontrastive Linguistik, Paralleltextanalyse, Übersetzungsvergleich*. W: Lüsebrink, Hans J. (eds.): *Kulturtransfer im Epochenumbuch. Frankreich - Deutschland 1770 bis 1815*. Leipzig, s. 103–130.
- Spitzmüller, Jürgen (2017): *Kultur und das Kulturelle. Zur Reflexivität eines begehrten Begriffs*. W: *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 67/1, s. 3–23.
- Spitzmüller, Jürgen/Warnke, Ingo H. (2009): *Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu – DIMEAN*. W: *tekst i dyskurs-text und diskurs* 2, s. 123–147.
- Steciąg, Magdalena (2012): *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*. Zielona Góra.

- Stefański, Witold (2001): Wprowadzenie do językoznawstwa historyczno-porównawczego. Toruń.
- Strauss, Anselm L./Corbin, Juliet (1990): Basics of qualitative research. Grounded theory, procedures and techniques. Newbury Park.
- Szwed, Iwona (2015): Analiza struktur illokucyjnych w polskim i niemieckim liście handlowym jako metoda badawcza kontrastywnej lingwistyki tekstu? W: Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 71, s. 311–324.
- Tekin, Özlem (2012): Grundlagen der Kontrastiven Linguistik in Theorie und Praxis. Tübingen.
- Tienken, Susanne: (2017): Wzorce językowe a analiza kulturowa. Ujęcie teoretyczne i metodyczne. Tłum.: Waldemar Czachur. W: Czachur, Waldemar (ed.): Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Warszawa, s. 39–67.
- Tomiczek, Eugeniusz (1983): System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego, Wrocław.
- Van Dijk, Teun A. (1993): Principles of Critical Discourse Analysis. W: Discourse & Society 4, s. 249–283.
- Warnke, Ingo H. (2013): Diskurs als Praxis und Arrangement – Zum Status von Konstruktion und Repräsentation in der Diskurslinguistik. W: Viehöver, Willy/Keller, Reiner/Schneider, Werner (eds.): Diskurs – Sprache – Wissen. Interdisziplinäre Beiträge zum Verhältnis von Sprache und Wissen in der Diskursforschung. Wiesbaden, s. 97–117.
- Wierzbicka, Anna (1997): Understanding Cultures through their Key Words. Oxford.
- Wierzbicka, Anna (2006): Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne. Lublin.
- Wierzbicka, Anna (2008): Słowa klucze. Różne języki – różne kultury. Warszawa.
- Witosz, Bożena (2009): Dyskurs i stylistyka. Katowice.
- Zielińska, Kinga (2016): Druga twarz tabloidu? Językowe działania autoprezentacyjne podejmowane przez dzienniki Fakt i BILD-Zeitung jako przedmiot badań mediolingwistyki porównawczej. Warszawa.
- Zima, Peter V. (2000): Vergleich als Konstruktion. Genetische und typologische Aspekte des Vergleichs und die soziale Bedingtheit der Theorie. W: Zima, Peter V./Kacianka, Reinhard/Strutz, Johann (eds.): Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken. Tübingen, s. 15–28.

dr hab., prof. UW Waldemar Czachur
Uniwersytet Warszawski
Instytut Germanistyki
ul. Dobra 55, PL-00–311 Warszawa
e-mail: waldemar.czachur@uw.edu.pl

Dr. Philipp Dreesen
Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften (ZHAW)
Departement Angewandte Linguistik
Theaterstrasse 15c, CH-8401 Winterthur
e-mail: philipp.dreesen@zhaw.ch